

بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری در استان مازندران

محرم آزاد^۱، علی رحمانی فیروزجاه^{۲*} و علی اصغر عباسی اسفنجیر^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۲۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۲۹

چکیده:

این مقاله درصدد بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری در میان جمعیت شهری بالای ۲۰ سال استان مازندران است. به منظور بررسی ارتباط این دو متغیر از نظریه‌های کلمن، پاتنام، فوکویاما، ارنشتاین و دریسکل استفاده شد. داده‌های مورد نیاز با استفاده از روش پیمایش و ابزار پرسش‌نامه از میان نمونه آماری ۴۰۰ نفری جمع‌آوری شدند. تحلیل اطلاعات تحقیق با استفاده از دو نرم‌افزار SPSS و Amos انجام پذیرفت. یافته‌های توصیفی تحقیق نشان داد که وضعیت سازه سرمایه اجتماعی و تمامی مؤلفه‌های آن (آگاهی اجتماعی، اعتماد اجتماعی، هنجارهای تعمیم‌یافته، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی) و سازه پایداری اجتماعی شهری و تمامی مؤلفه‌های آن (آسیب‌های اجتماعی، عدالت اجتماعی، آزادی اجتماعی، امنیت اجتماعی و رفاه اجتماعی) در سطح پایین‌تر از متوسط قرار داشتند. یافته‌های تبیینی تحقیق نشان داد که سرمایه اجتماعی و تمامی مؤلفه‌هایش، ارتباط مستقیم قوی و معناداری با پایداری اجتماعی شهری داشته‌اند. براساس ضریب همبستگی پیرسون قوی‌ترین ارتباط را به ترتیب مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی، هنجارهای تعمیم‌یافته و انسجام اجتماعی داشته‌اند. همچنین براساس نتایج روش مدل‌سازی معادلات ساختاری، مدل نظری تحقیق از برازش قابل قبولی برخوردار بود. نتایج یافته‌های این تحقیق تأییدکننده پیشینه تجربی و چارچوب نظری تحقیق بود و مشخص ساخت هرچه میزان سرمایه اجتماعی و کلیه مؤلفه‌هایش افزایش می‌یابد، به بهبود و ارتقاء مؤلفه‌های پایداری اجتماعی شهری منجر می‌شود.

واژگان کلیدی: آزادی اجتماعی، آسیب‌های اجتماعی، امنیت اجتماعی، پایداری اجتماعی شهری، رفاه اجتماعی، سرمایه اجتماعی، عدالت اجتماعی، مازندران.

۱. دانشجوی دکتری، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، بابل، ایران.

moharram.azad61@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، بابل، ایران (نویسنده مسئول).

arf1348@gmail.com

۳. دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، بابل، ایران. asfajir@hotmail.com

مقاله مستخرج از رساله دکتری است.

Investigation on the Relationship between the Social Capital and Urban Social Sustainability in Mazandaran Province

Moharram Azad¹, Ali Rahmani Firoozjah^{*2} & Ali Asghar Abbasi Asfajir³

Received: May 16, 2019

Accepted: November 20, 2019

Abstract

The purpose of this study is to investigate the relationship between the social capital and urban social sustainability in the urban population over 20 years old in Mazandaran province. In order to investigate the relationship between these two variables, Coleman, Putnam, Fukuyama, Arnstein, and Driskell's theories have been used. Data were collected using a survey method and a questionnaire tool from a sample of 400 people. Data analysis was performed using SPSS and Amos softwares. The descriptive findings of the research showed that the condition of the social capital structure and all its variables (i.e. social awareness, social trust, general norms, social participation and social cohesion) and the urban social sustainability structure (i.e. social harm, social justice, social liberty, social security and social welfare) were at a lower than average level. The explanatory findings of the research showed that social capital and all its variables had a strong direct and significant relation with urban social sustainability. Based on Pearson's correlation coefficient, social trust, social participation, social consciousness, generalized norms, and social cohesion variables had the strongest relationship, respectively. Based on the results of structural equation modeling, the theoretical model of the research based on various indices, such as CMIN / DF, RMSEA, NFI, CFI, PCFI, and etc had a reasonable fit. The results of this study confirm the empirical background and the theoretical framework of the research and determine the extent to which social capital and all its variables increase, thereby improving and enhancing the components and variables of urban social sustainability.

Keywords: Social Capital, Urban Social Sustainability, Social Justice & Liberty, Social Harms & Security, Social Welfare, Mazandaran Province.

---

1. PhD. Student, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Babol Branch, Babol, Iran: moharram.azad61@yahoo.com

2. Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Babol Branch, Babol, Iran (Corresponding author): arf1348@gmail.com

3. Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Babol Branch, Babol, Iran: asfajir@hotmail.com

مقدمه و بیان مسئله

شهر و مباحث شهری از شالوده‌های اصلی جامعه امروزی محسوب می‌گردند، مدیریت و برنامه‌ریزی شهری به ویژه در بعد اجتماعی آن، مهم‌ترین عامل در حیات، رشد و بالندگی یا نابودی شهرها می‌باشد. شهرنشینی به عنوان دومین انقلاب در فرهنگ بشر، باعث دگرگونی عظیم و شگرفی در ابعاد و حوزه‌های گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، زیست‌محیطی و ... شده است. در واقع، شهرها به عنوان عمده‌ترین نوع محیط‌های انسان‌ساخت، متمرکزترین نقاط توسعه، متراکم‌ترین عرصه‌های استفاده بشر از زمین و فشرده‌ترین تجلی نیازهای بشری هستند. شهرها باعث پیامدهای متفاوت و گاه متضادی در مناطق مختلف شده است، از یک سو به عنوان کانون‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی و فضایی به شمار می‌روند (وارل^۱ و همکاران، ۲۰۱۰: ۱) و از سوی دیگر مستعدترین مکان‌ها برای بروز مسائل و مشکلات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی هستند (کنلی^۲، ۲۰۰۷: ۲۵۹). لذا، مظهر اصلی توسعه و تمدن و دستاوردهای بشری اعم از مثبت و منفی آن، بیشتر در شهرها اتفاق می‌افتد. تمرکز توسعه در شهرها و تمرکز بیشتر به مفاهیم کالبدی و هندسی صرف و غفلت بیشتر از اهداف اجتماعی توسعه، شهرها را با چرخه نامطلوبی از عدم تعادل اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی روبرو کرده و چالش‌های بی‌سابقه‌ای را مانند فقر، بیکاری، حاشیه‌نشینی، افول کیفیت زندگی، ازهم‌گسیختگی‌های اجتماعی، تضعیف نهادهای مدنی، تعارضات فرهنگی و ... فراروی آن‌ها نهاده است (رضویان، ۱۳۸۱: ۲۸). توسعه پایدار به عنوان پارادایم مطرح در دهه‌های اخیر به‌خصوص در برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده است؛ از این رو محققان در پی دستیابی به شرایطی هستند تا امکان بسترسازی توسعه پایدار انسانی و بهبود رفاه اجتماعی شهروندی فراهم شود. معنا و مفهوم توسعه پایدار، ناشی از یک حرکت اجتماعی در دهه ۱۹۶۰ و در پاسخ به دغدغه‌های عمومی درباره مصرف‌گرایی اجتماعی در رابطه با منابع شکل گرفت. مفهوم توسعه پایدار، ابتدا بیشتر بر جنبه‌های کارایی اقتصادی و حفاظت محیطی معطوف بوده است. پایداری اجتماعی در ادامه این روند و در دومین نشست پیشنهادی سازمان ملل، در همایش سکونتگاه‌های انسانی به نام «هیئات ۲» که در سال ۱۹۹۶ در ترکیه برگزار شد، مطرح شد و به عنوان بخش مهمی از مبحث توسعه پایدار و در پاسخ به معضلات و آسیب‌های گوناگون اجتماعی شهری عنوان شد. امروزه پایداری اجتماعی به عنوان یکی از کلیدی‌ترین و راهبردی‌ترین مباحث و سیاست‌گذاری‌ها در برنامه‌ریزی شهری مطرح شده است.

1 Varol
2 Conelly
3 Habitat

در ادبیات توسعه، سرمایه به چهار نوع سرمایه اقتصادی، انسانی، نمادین و اجتماعی طبقه‌بندی می‌گردد (ویتر^۱، ۲۰۰۰: ۳۶). که براساس تحقیقات مختلف مهم‌ترین سرمایه برای تحقق توسعه، سرمایه اجتماعی می‌باشد؛ زیرا منجر به هماهنگی کارکردی و هم‌افزایی سایر سرمایه‌ها در نیل به توسعه پایدار می‌گردد (فاین^۲، ۲۰۰۱: ۵۱). در این بین، بسیاری از محققان نقش سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌هایش را در شکوفا کردن ابعاد توسعه پایدار، به‌ویژه بُعد اجتماعی آن بسیار مهم و کلیدی می‌دانند (کنلی، ۲۰۰۴: ۱۷۱).

در ایران به‌عنوان یک جامعه در حال توسعه، از دهه ۱۳۴۰، شهرنشینی ابعاد تازه‌ای به‌خود گرفته و رشد شتابان شهرنشینی آغاز شده است (نظریان، ۱۳۸۵: ۶۳). از این زمان است که جمعیت شهرها هم به‌علت رشد طبیعی و هم به‌علت پدیده مهاجرت روستا به شهر با سرعت بالایی رشد یافته و الگوی اسکان جمعیت را به‌طور کامل واژگون کرده است. برطبق سرشماری سال ۱۳۳۵ جمعیت شهرنشین ایران حدود ۳۰ درصد و جمعیت روستانشین ایران حدود ۷۰ درصد بوده است. ولی ۶۰ سال بعد، یعنی در سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت شهری حدود ۷۴ درصد و جمعیت روستانشین حدود ۲۵ درصد بوده است. یعنی نسبت جمعیت شهری و روستایی ایران وارونه شده است. این روند، یعنی غالب شدن الگوی سکونت شهری، جامعه ایران را دستخوش تحولات زیادی ساخته است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۹) و زمینه‌هایی برای ناپایداری شهری در جنبه‌های مختلف و به‌ویژه بُعد اجتماعی و ظهور مسائل و آسیب‌های اجتماعی متعدد فراهم شده که موجب اتلاف سرمایه‌های مادی و معنوی و تشدید مشکلات و ناپهنجاری‌های شهری شده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۳۸). استان مازندران نیز به‌عنوان قطب توریستی و کشاورزی کشور، از این قاعده مستثنا نیست. جمعیت شهری استان مازندران در چندین سال رشد شتابانی داشته و به‌علت داشتن رشد طبیعی جمعیت، مهاجرپذیری بسیار وسیع، گسترش خدمات و ... تحولات جمعیتی و کالبدی زیادی به‌خود دیده است. جمعیت شهری این استان از ۳۳۳,۶۹۰ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱,۸۹۷,۲۳۸ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است (وبگاه مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این عوامل، باعث نابسامانی‌هایی در این استان شده است و متأسفانه از لحاظ مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری به‌ویژه در بخش پایداری اجتماعی در وضعیت نامناسبی قرار دارد (گزارش‌های جامع سازمان برنامه و بودجه استان مازندران، ۱۳۹۴: ۱۸ و ۲۷).

بنابراین در این پژوهش برآنیم به این پرسش پاسخ دهیم که: سازه «سرمایه اجتماعی» و مؤلفه‌های آن (آگاهی اجتماعی، اعتماد اجتماعی، هنجارهای تعمیم‌یافته، مشارکت اجتماعی و

1 Winter

2 Fine

انسجام اجتماعی) چه نوع ارتباطی با سازه «پایداری اجتماعی شهری» در سطح استان مازندران دارند؟

پیشینه تحقیق

خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲) تحقیقی با عنوان «سرمایه اجتماعی و پایداری شهری (مطالعه موردی: شهر گرگان)» با استفاده از روش پیمایش ارائه دادند. جامعه آماری تحقیق شامل شهروندان بالای ۱۵ سال ساکن در سه ناحیه شهر گرگان می‌شود که ۴۲۰ نفر از ساکنان با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای توأم با تصادفی نظام‌مند در سه منطقه بالا، متوسط و پایین شهر انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. آن‌ها در این تحقیق سرمایه اجتماعی را به دو بُعد شناختی و ساختاری و پایداری شهری را به ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی، نهادی و کالبدی طبقه‌بندی کردند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که هر دو بُعد شناختی و ساختاری سرمایه اجتماعی با پایداری شهری ارتباط بسیار قوی و معناداری داشتند و در مجموع ارتباط سرمایه اجتماعی کل با پایداری شهری کل با $r = 0/634$ تأیید شد. در این بین، سرمایه اجتماعی قوی‌ترین رابطه را با بُعد پایداری اجتماعی ($r = 0/624$) و پس از آن به ترتیب با ابعاد پایداری نهادی ($r = 0/573$)، پایداری اقتصادی ($r = 0/572$)، پایداری اکولوژیکی ($r = 0/561$) و پایداری کالبدی ($r = 0/467$) داشته است.

توکلی‌نیا و همکاران (۱۳۹۵) تحقیقی با عنوان «سنجش سرمایه اجتماعی و رابطه آن با پایداری اجتماعی (مطالعه موردی: محله اوین)» با استفاده از روش‌های پیمایشی و اسنادی ارائه دادند. جامعه آماری تحقیق شامل ساکنین محله اوین شهر تهران و کارشناسان شهری بودند که با روش نمونه‌گیری غیراحتمالی (هدفمند و اتفاقی)، ۱۸۰ نفر از ساکنان محله اوین و ۱۲ نفر در سطح کارشناسان انتخاب شده است. در تحلیل داده‌ها ابتدا با استفاده از مدل ای‌اچ‌پی^۱، ۴ شاخص پیوند همسایگی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت و اعتماد اجتماعی در تعریف عملیاتی متغیر سرمایه اجتماعی اولویت‌بندی و طبقه‌بندی شد و سپس ارتباط هر یک از آن‌ها با پایداری اجتماعی مورد سنجش قرار گرفت. یافته‌های این پژوهش مشخص ساخت که ارتباط سرمایه اجتماعی و کلیه شاخص‌هایش با پایداری اجتماعی معنادار شده است که در این بین قوی‌ترین ارتباط را به ترتیب شاخص‌های اعتماد اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت و پیوندهای همسایگی داشته است.

1 AHP

امانپور و مودت (۱۳۹۵) تحقیقی با عنوان «سنجش فضایی سرمایه اجتماعی جهت توسعه پایدار اجتماعی شهرها با مدل ویکور^۱ (مطالعه موردی: کلان‌شهر اهواز)» با استفاده از روش میدانی و کتابخانه‌ای ارائه دادند. یافته‌های این پژوهش مشخص ساخت که نقش و تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری به‌مراتب قوی‌تر از سرمایه انسانی، فرهنگی، فیزیکی و کالبدی است، به‌طوری‌که مناطق یک، دو و سه کلان‌شهر اهواز به‌علت این‌که دارای کمترین میزان سرمایه اجتماعی بودند، از لحاظ شاخص‌های پایداری اجتماعی در بدترین وضعیت و مناطق شش و هفت کلان‌شهر اهواز به‌علت این‌که دارای بالاترین میزان سرمایه اجتماعی بودند، از لحاظ شاخص‌های پایداری اجتماعی در بهترین وضعیت قرار داشتند.

سازمان بهره‌وری آسیایی^۲ (۲۰۰۶) تحقیقی با عنوان «ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی برای توسعه اجتماعی» ارائه دادند. آن‌ها با تفکیک سه نوع سرمایه فیزیکی (منابع مالی و زیرساخت‌ها)، سرمایه انسانی (آموزش و انتقال فناوری) و سرمایه اجتماعی (توسعه نهادی/سازمانی، اعتماد، شبکه‌ها و هنجارهای بین مردم)، به نقش و تأثیر آن‌ها بر فرایند توسعه پرداختند. براساس یافته‌های این پژوهش، سرمایه اجتماعی مهم‌ترین نقش را در توسعه جوامع ایفا می‌کند و به‌عنوان یک عامل کلیدی پنهان در توسعه شهری و بهره‌وری عوامل تولید عمل می‌کند و تأثیر معناداری هم بر روی پایداری اقتصادی شهری و هم پایداری اجتماعی شهری به‌ویژه بر مقولاتی همچون امنیت اجتماعی، عدالت اجتماعی و ارتقای رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی دارد.

وینگنر^۳ و مبرگ^۴ (۲۰۱۱) تحقیقی با عنوان «کاوش پایداری اجتماعی: معرفت دیدگاه‌های توسعه شهری و شرکت‌ها و محصولات» ارائه دادند. براساس یافته‌های این پژوهش پایداری اجتماعی شهری با مجموعه‌ای از شاخص‌ها همچون دسترسی (اشتغال، فضای باز و خدمات محلی)، کیفیت بهداشتی و بهزیستی، میراث محلی، میراث فرهنگی، آموزش، مسکن، ثبات جامعه، ارتباط و حرکت (عابر پیاده و حمل‌ونقل مناسب)، توزیع عادلانه اشتغال و درآمد و عدالت اجتماعی (درون و بین‌نسلی) ارتباط دارد. ولی پایداری اجتماعی، بیشترین ارتباط را با سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن شامل حس تعلق مکانی، انسجام اجتماعی (عینی و ذهنی) و مشارکت محلی دارد.

1 VIKOR

2 Asiah productivity organization (APO)

3 Weingaertner

4 Moberg

کاسکیب^۱ (۲۰۱۲) تحقیقی با عنوان «نقش شبکه‌های اجتماعی در دستیابی به توسعه پایدار (مطالعه موردی: شگا، ژاپن) ارائه دادند. براساس یافته‌های این پژوهش، خلق محیطی که در آن خلق، تمامی انواع مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی ترغیب می‌شود، دولت‌های محلی را در نیل به اهداف و سیاست‌گذاری‌هایشان یاری می‌کند. زیرا سرمایه اجتماعی، با تقویت اعتماد اجتماعی، مشارکت مردمی را در انواع طرح‌های توسعه پایدار برمی‌انگیزد و باعث اثربخشی و تحقق اهداف این برنامه‌ها و پروژه‌ها می‌شود و با ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی بین دولت‌ها و مردم، باعث انسجام و همبستگی اجتماعی، بهره‌وری اقتصادی، حفظ و ارتقای منابع طبیعی و زیست‌محیطی و حکمرانی و کارایی سیاسی می‌شود.

در مجموع تحقیقات انجام‌شده داخلی و خارجی، ارتباط معنادار قوی‌تر سازه سرمایه اجتماعی بر متغیرهایی مانند توسعه، توسعه پایدار شهری و پایداری اجتماعی شهری را نسبت به سایر سرمایه‌ها (فیزیکی، اقتصادی، انسانی، فرهنگی و ...) مورد‌ارزیابی و نتیجه‌گیری قرار داده‌اند. در این بین سرمایه اجتماعی، بیشترین ارتباط را در بین ابعاد توسعه پایدار شهری، با بُعد پایداری اجتماعی شهری، به‌ویژه از طریق دو متغیر اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی داشته است. همچنین مرور پیشینه تحقیقات داخلی نشان داد که تاکنون پژوهشی تجربی در مورد «ارتباط سرمایه اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری» در سطح استان مازندران صورت نگرفته که پژوهش حاضر، کوششی برای جبران این خلأ تحقیقاتی محسوب می‌شود.

چارچوب نظری تحقیق

از توسعه تاکنون تعاریف بسیار متعدد و متنوعی از جانب اندیشمندان گوناگون مطرح شده است. به‌نوعی تعریف دکتر حسین عظیمی از توسعه مبنی بر فرایند گذار از وضعیت موجود (سنتی) به وضعیت مطلوب (مدرن) (عظیمی، ۱۳۹۱ : ۲۸۳)، نکته محوری و کلیدی تمامی تعاریف موجود از توسعه است. فاز اول توسعه بعد از جنگ جهانی دوم و از سال ۱۹۵۲ شکل گرفت. در این فاز توسعه بیشتر به معنای رشد اقتصادی بود و با شاخص‌هایی چون تولید ناخالص داخلی^۲، تولید ناخالص ملی^۳، درآمد سرانه، تراکم سرمایه و ... سنجیده می‌شد. اما از دهه ۱۹۷۰ به بعد و در اثر انتقادات به فاز اول توسعه، موج دوم توسعه شکل گرفت. در این

1 Kusekabe

2 GDP

3 GNP

دوره بر مفاهیم و مباحثی همچون توزیع درآمد، عدالت اجتماعی، رفع نیازهای اساسی و رفع فقر مطلق و نسبی تأکید شد.

تا این‌که در ادامه طرح چنین مباحثی در دهه ۱۹۹۰، انقلابی در ادبیات، ترمینولوژی، سیاست‌گذاری‌ها و خط‌مشی‌های توسعه به وجود آمد. مفاهیم و شاخص‌هایی همچون «توسعه انسانی»، «توسعه مشارکتی»، «توسعه انسان‌گرایانه»، «توسعه بدیل»، «کیفیت زندگی»، «سرمایه اجتماعی»، «توسعه یکپارچه»، «توسعه درون‌زا» و ... محصول این دوره بودند. در این زمان منطبق توسعه پیشین را به‌گونه‌ای کنایه‌آمیز و با عباراتی نظیر «توهم توسعه»، «کاریکاتور توسعه»، «توسعه اشیاء»، «ضد توسعه» و غیره توصیف می‌کردند (عنبری، ۱۳۹۰: ۱۵ و ۳۸۵). مفاهیم و شاخص‌های «توسعه اجتماعی»، «پایداری اجتماعی» و «توسعه پایدار» نیز در ادامه و در ارتباط با چنین تغییر پارادایمی از توسعه به وجود آمد. در واقع توسعه پایدار، به نوعی از توسعه گویند که نیازهای کنونی را بدون کاهش توانایی نسل‌های آتی در برآوردن نیازهایشان برآورده کند (هیندل و همکاران^۱، ۲۰۰۰: ۳۷). یا به عبارت دیگر عمل امروز ما در توالی نسل‌های آینده برای تأمین نیازهایشان اثر جدی دارد.

توسعه پایدار در ابتدا پس از آگاهی انسان از تخریبی که بر محیط‌زیست تحمیل کرده و همچنین پس از توجه به اثرات نامطلوبی که این تخریب بر حیات کره زمین دارد، مطرح شده و به سرعت رواج یافته و رعایت اصول آن در طراحی برنامه‌ها و راهبردهای مختلف پیشنهاد شده است (سیمونز^۲، ۲۰۰۲: ۴۶). بنابراین سیاست و اصطلاح توسعه پایدار در ابتدا به‌طور کلی به بررسی مسائل زیست‌محیطی می‌پرداخت، درحالی‌که چندی بعد حوزه اقتصادی نیز جای خود را در مباحث توسعه پایدار پیدا کرد. ریشه اصلی توجه به دو بُعد زیست‌محیطی و اقتصادی در مقوله توسعه پایدار از تعامل بین جنبش‌های زیست‌محیطی^۳ دهه ۱۹۶۰ با طرفداران نیازهای اساسی^۴ دهه ۱۹۷۰ نشئت می‌گیرد. بُعد اجتماعی توسعه پایدار از اواخر ۱۹۹۰ مورد توجه قرار گرفت، تا این‌که پس از دستور کار ۲۱ و استراتژی لیسبون^۵ در سال ۲۰۰۰ و درنهایت، نشست اتحادیه اروپا در گوتنبرگ در سال ۲۰۰۱، پایداری اجتماعی به‌صورت ویژه مورد توجه قرار گرفت و حتی به‌عنوان مهم‌ترین بُعد توسعه پایدار شناخته شد (کولتنیو و لین^۶، ۲۰۰۷: ۳-۴). به‌طوری‌که در سال ۲۰۰۰، اتحادیه اروپا در لیسبون مباحث

1 Hindle et al

2 Simmons

3 Environmental Movements

4 Basic need

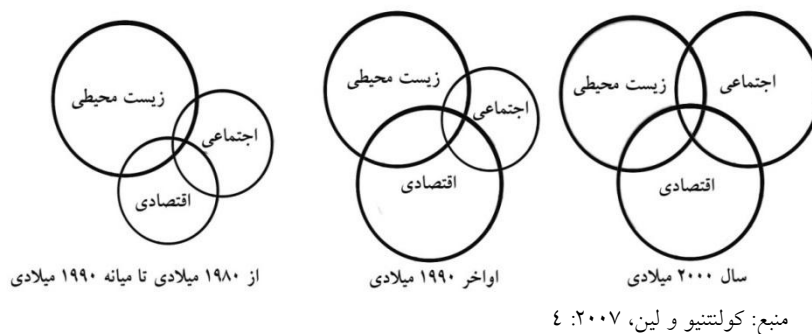
5 Lisbon strategy

6 Colatonia and lane

اجتماعی را جزء جدایی‌ناپذیر مدل‌های توسعه پایدار تعریف کرد (ساموئلسون^۱ و همکاران، ۲۰۰۴: ۳۱). در واقع، پایداری اجتماعی رابطی میان ابعاد مختلف توسعه پایدار هست (کولتینیو، ۲۰۰۹: ۴) و در واقع پایان توسعه محسوب می‌شود، در حالی که پایداری اقتصادی و زیست‌محیطی هر دو از اهداف توسعه پایدار و ابزاری برای رسیدن به آن هستند (آسفا و فروستل^۲، ۲۰۰۷: ۶۶).

شکل ۱. ابعاد مختلف توسعه پایدار و اهمیت نسبی هر یک از این حوزه‌ها

پایداری اجتماعی به ساختارهای اجتماعی و کیفیت زندگی جمعیت انسانی با در نظر گرفتن آنان به‌عنوان موضوعات اصلی در تحقق اهداف توسعه پایدار توجه می‌کند (کاظمی محمدی، ۱۳۸۰: ۳۲) و بر مقولاتی همچون عدالت اجتماعی، آزادی، آسیب‌های اجتماعی، امنیت و ... متمرکز است (سیبروک^۳، ۲۰۰۴: ۱۳).

اگرچه سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اجتماعی پایدار است، ولی این مؤلفه استراتژیک بر دیگر ابعاد پایداری اجتماعی نیز به طرز قابل‌توجهی تأثیر می‌گذارد. تحقیقات گسترده و فزاینده، نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی می‌تواند به‌عنوان کاتالیزوری بالقوه در جهت نیل به پایداری جوامع عمل کند و به‌طور روزافزونی به‌عنوان چارچوبی ارزشمند برای مفهوم‌سازی و سنجش منابع اجتماعی افراد، مسائل اجتماعی و کارایی دولت تلقی شود (توکلی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۲).

سرمایه اجتماعی به‌سان «روغنی» است که موجب می‌شود چرخ‌های اجتماعی-اقتصادی جامعه راحت بگردد (فالك^۴، ۲۰۰۱: ۱۳۶). یا همانند «چسبی» است که از طریق تسهیل همکاری درون یا برون‌گروهی، همبستگی و انسجام جامعه را در جهت توسعه و پایداری

1 Samuelsson
 2 Assefa&Frostell
 3 Seabrooke
 4 Falk

اجتماعی ارتقا می‌دهد (گروتارت^۱، ۱۹۹۸: ۱۵۳-۱۴۵). سرمایه اجتماعی سود سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد. بنابراین سرمایه اجتماعی به عنوان یک منبع با مالکیت جمعی متعلق به مناطق، شهرها، محلات، بخش‌ها و روستاها است که می‌تواند زمینه رفاه و توسعه همگانی را فراهم کند. امروزه بسیاری از طراحان و برنامه‌ریزان، سرمایه اجتماعی را به عنوان ابزاری مهم برای توسعه پایدار از ابعاد محیطی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی می‌دانند و توجه خاصی روی این موضوع دارند و عملاً سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار را از جنبه‌های مختلف مکمل و مرتبط باهم می‌دانند (سرگلدین و گروتارت^۲، ۲۰۰۰: ۴۰). بدون تردید آنچه در نظریه‌ها و پژوهش‌ها درباره نقش سرمایه اجتماعی در امر توسعه بیان شده است به مفید بودن این مؤلفه اشاره دارند. به عنوان نمونه پاتنام^۳ در یک بررسی، نواحی مختلف ایتالیا را مطالعه کرده و این گونه استدلال کرد که علت موفقیت برخی حکومت‌ها به‌ویژه در امر توسعه و علت فساد و عدم توفیق برخی دیگر، به عوامل ظاهری مثل سیاست‌های حزبی، ایدئولوژی، رفاه و کامیابی، ثبات اجتماعی، هماهنگی سیاسی و یا حرکت‌های جمعی ربطی ندارد، بلکه همان‌گونه که دوتوکویل پیش‌بینی کرده بود به سنت‌های قدرتمند مشارکت مدنی (مانند مشارکت عامه مردم در بحث‌ها و حل مسائل عمومی، سمن‌ها، حزب‌ها، شرکت در انتخابات، تعداد خوانندگان روزنامه‌ها، عضویت در گروه‌های مذهبی، محافل ادبی، بنیادهای خیریه و ...) مرتبط است. پاتنام همچنین دلیل ثروتمند شدن، توسعه اقتصادی و حکومت کارآمد این جوامع را شبکه مشارکت مدنی آن‌ها می‌داند و نه بالعکس آن (پاتنام، ۱۳۸۴: ۹۸-۹۵). به تعبیر جیمز کلمن^۴ سرمایه اجتماعی به عنوان تولید کالای عمومی است که در خدمت رشد و توسعه تمام جنبه‌های اجتماعی جامعه عمل می‌کند و تمام اعضای جامعه می‌توانند از آن بهره‌برداری کنند. هرچه کالاهای عمومی حاصل از سرمایه اجتماعی برای شهر بیشتر باشد، اثرات توسعه پایدار سرمایه اجتماعی نیز بیشتر خواهد بود. در شهری که اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی به عنوان یک کالای عمومی، به میزان زیادی وجود داشته باشد، هزینه نظافت و نهادهای مراقبتی و تنبیهی کاهش خواهد یافت و منابع آزادشده می‌تواند صرف امور بنیادی مانند حل آسیب‌های اجتماعی، عدالت اجتماعی، آموزش، بهداشت و ... شود. بنا بر عقیده فوکویاما^۵ در جامعه شهری، تعاملات انسجام‌بخش بین شهروندان و سازمان‌مدیریت و برنامه‌ریزی شهری

1 Grootaert

2 Sergeldin&Grootaert

3 R.Putnam

4 NGO

5 J.Coleman

6 F.Fukuyama

منجر به پایین آمدن سطح هزینه‌هایی می‌شود که مدیریت وقت باید برای یک شهر هزینه کند. به عبارت دیگر، تعاملات مؤثر و اعتمادبخش بین شهروندان با سازمان‌های مدیریت شهری باعث شده که بخشی از هزینه‌ها، صرف امور زیربنایی شوند و زمینه توسعه پایدار شهری فراهم شود. سرمایه اجتماعی در جامعه شهری برخلاف دیگر سرمایه‌ها، صورت فیزیکی ندارد و قابل دسترس نیست؛ بلکه به صورت نامحسوس، نهادینه و حاصل تعاملات متقابل و مؤثر شهروندان و سازمان مدیریت شهری است (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۶). سرمایه اجتماعی محصول استراتژی‌های سرمایه‌گذاری‌های فردی یا جمعی و آگاهانه و ناآگاهانه در ایجاد و بازتولید ارتباطات اجتماعی است که به طور مستقیم در طی یک مدت کوتاه یا طولانی، قابل استفاده هستند؛ بنابراین سرمایه اجتماعی ابزاری است که می‌تواند از طریق ارتباطات اجتماعی منابعی را در دسترس افراد قرار دهد و منجر به تحقق یک جامعه مدنی و دموکراتیک خواهد شد (ویتتر، ۲۰۰۰: ۲).

شری ارنشتاین^۱ از نظریه پردازان شهری معتقد است زمانی پایداری اجتماعی شهری تحقق می‌یابد که سیاست‌ها و الگوهای برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر سرمایه اجتماعی و مشارکت واقعی شهروندان طراحی شده باشد (آمستین^۲، ۱۹۶۹: ۱۱۲). ایشان در این ارتباط نظریه‌ای به نام «نردبان مشارکت» ارائه دادند که مشارکت شهروندان را بر مبنای درجات قدرت به سه طبقه «محرومیت از مشارکت»، «مشارکت جزئی» و «مشارکت واقعی» طبقه‌بندی کردند. «محرومیت از مشارکت» شامل پله‌های فریب‌کاری و درمان، «مشارکت جزئی» شامل پله‌های اطلاع‌رسانی، مشاوره و آرامش بخشیدن و «مشارکت واقعی» شامل پله‌های شراکت شهروندان، قدرت تفویضی از مسئولان شهری به شهروندان و اختیار و نظارت شهروندان بر مسائل شهری است. ایشان معتقد است توسعه پایدار و پایداری اجتماعی در حالت سوم، یعنی «مشارکت واقعی» و در صورت تقویت مؤلفه‌های مبتنی بر سرمایه اجتماعی تحقق پیدا می‌کند (همان: ۱۵۳).

دیوید دریسکل^۳ نیز از دیگر نظریه‌پردازان شهری است که معتقد است پایداری اجتماعی و توسعه پایدار شهری، معلول مشارکت و کمیت و کیفیت سرمایه اجتماعی شهروندان و میزان اعتماد، بسیج اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، شفافیت و شراکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و تصمیم‌سازی‌ها است (دنیسکل^۴، ۲۰۰۸: ۷۱). ایشان معتقد است سرمایه اجتماعی و مشارکت شهروندان در برنامه‌ریزی‌های پایداری شهری بر سه اصل زیر مبتنی است: الف) توسعه، در

1 Shery Arnstein

2 Arnstein

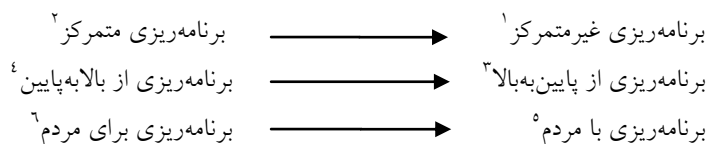
3 David Driskell

4 Driskell

وهله اول و پیش از همه، باید به نفع ساکنان محلی باشد. ب) مردمی که در محدوده موردبرنامه‌ریزی زندگی می‌کنند، دقیق‌ترین اطلاعات را درباره آن محدوده دارند. ج) مردمی که بیشترین تأثیرات را از تصمیمات می‌پذیرند، باید سهم بیشتری برای مشارکت در تصمیم‌گیری داشته باشند.

ایشان قدرت تصمیم‌گیری شهروندان را در دو طبقه کلی تر «مشارکت» و «عدم مشارکت» جای می‌دهند و اشکال عدم مشارکت را شامل ۱. دست‌کاری و تقلب، ۲. تزیین، ۳. مساوات‌طلبی نمایشی و اشکال مشارکت را شامل ۱. مشاوره، ۲. بسیج اجتماعی، ۳. مسئولیت‌پذیری مردم و ۴. سهیم شدن در تصمیمات می‌دانند و معتقدند الگوی مطلوب توسعه پایدار شهری به‌ویژه در بُعد اجتماعی آن از پایین‌به‌بالا و مبتنی بر مشارکت، انسجام و همکاری شهروندان است و پیش شرط تحقق مشارکت، انسجام و همکاری شهروندان را فضای اطمینان و اعتمادسازی مسئولین، مدیران و برنامه‌ریزان شهری می‌داند (همان: ۸۶).

امروزه در تعاریف و رویکردهای جدید توسعه مانند توسعه پایدار، توسعه انسانی، توسعه مشارکتی و ...، توسعه پایدار شهری را بدون مشارکت و فعالیت شهروندان امری ناممکن می‌دانند. بسیاری از محققان شهری از جمله شری ارنشتاین و دیوید دریسکل مهم‌ترین اصل و راه نیل به توسعه پایدار شهری به‌ویژه در بُعد اجتماعی آن را سرمایه اجتماعی و مشارکت واقعی و همه‌جانبه مردم و شهروندان در طرح‌ها و پروژه‌های گوناگون شهری می‌دانند. تغییر رویکردی را که بنا بر عقیده این محققان باید برای افزایش مشارکت شهروندان و ارتقاء و بهبود سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در برنامه‌ریزی شهری لحاظ کرد عبارتند از:

1 Decentralized Planning

2 Centralized Planning

3 down – to – up

4 up – to – down

5 planning whit people

6 Planning for people

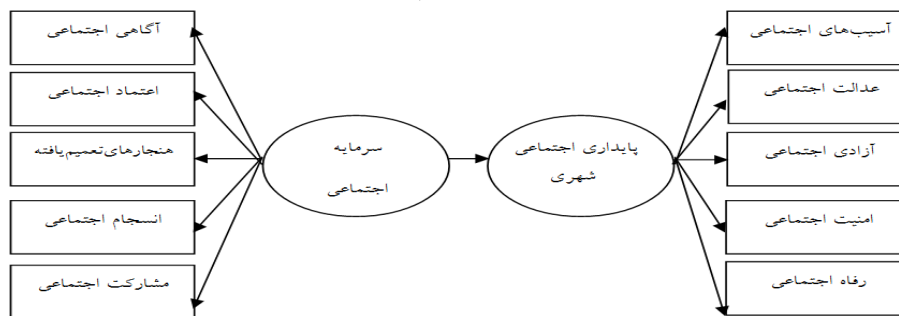
فرضیه‌های تحقیق:

فرضیه اصلی: به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری ارتباط معناداری دارد.

فرضیات جزئی:

۱. به نظر می‌رسد آگاهی اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری ارتباط معناداری دارد.
۲. به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری ارتباط معناداری دارد.
۳. به نظر می‌رسد هنجارهای تعمیم‌یافته با پایداری اجتماعی شهری ارتباط معناداری دارد.
۴. به نظر می‌رسد مشارکت اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری ارتباط معناداری دارد.
۵. به نظر می‌رسد انسجام اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری ارتباط معناداری دارد.

شکل ۲. دیاگرام نظری تحقیق

روش تحقیق

در این پژوهش از روش پیمایشی و ابزار پرسش‌نامه استفاده شده است. بدین ترتیب واحد تحلیل فرد و سطح تحلیل خرد است. در این پژوهش برای متغیر مستقل تحقیق یعنی سرمایه اجتماعی، از پرسش‌نامه استاندارد پیمایش جهانی سرمایه اجتماعی^۱ استفاده شد. البته با استفاده از نظرات کارشناسان و متخصصان ذی‌ربط و همچنین متناسب با موضوع، شرایط و مختصات جامعه آماری تحقیق، تعدیلات و اصلاحاتی در این پرسش‌نامه استاندارد انجام پذیرفت. برای متغیر وابسته تحقیق یعنی پایداری اجتماعی شهری نیز از پرسش‌نامه محقق‌ساخته استفاده شد. یعنی براساس نظرات کارشناسان و متخصصان ذی‌ربط و با مطالعه پیشینه تحقیقات مرتبط و بر مبنای اهداف، چارچوب نظری، فرضیه‌ها و مدل مفهومی تحقیق اقدام به طراحی پرسش‌نامه کرده و سپس اعتبار و پایایی آن را ابتدا بر روی یک نمونه ۴۰ نفری مورد آزمون قرار دادیم و سپس بر روی نمونه بزرگ تحقیق اجرا کردیم. جامعه آماری این تحقیق کلیه ساکنین شهری

1 Global social capital survey (GSCS)

بالای ۲۰ سال استان مازندران است که براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ تعداد آن ۱,۴۱۰,۲۳۴ نفر است. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای استفاده شد. در این تحقیق با توجه به گستردگی جغرافیایی استان مازندران، ابتدا این استان به سه ناحیه شرقی، مرکزی و غربی تقسیم شده است. از ناحیه شرقی شهر ساری به‌عنوان مرکز استان، از ناحیه مرکزی شهر آمل به‌عنوان یکی از قطب‌های اقتصادی، صنعتی و تجاری استان و از ناحیه غربی شهر چالوس به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شهرهای توریستی استان برای نمونه تحقیق انتخاب شده است، که هر سه شهر از پرجمعیت‌ترین شهرهای استان و دارای مسائل اجتماعی متعدد و فراوانی هستند و بیشترین قرابت اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی را با شهرهای اطراف ناحیه خود دارند. هر سه شهر را در مرحله اول بر مبنای بلوک‌های سرشماری به سه خوشه شرقی، مرکزی و غربی تقسیم‌بندی کردیم و بعد از هر خوشه دو محله به‌صورت تصادفی انتخاب شد. از شهر ساری در خوشه غربی محلات راه‌بند و نعل‌بندان، در خوشه مرکزی محلات سبزه‌میدان و چاله‌باغ و در خوشه شرقی محلات شش‌صد دستگاه و کوی برق، از شهر آمل در خوشه غربی محلات فرهنگ‌شهر و شادمحل، در خوشه مرکزی محلات رضوانیه و دوران‌سر و در خوشه شرقی محلات هارون‌محله و ملت‌آباد و از شهر چالوس در خوشه غربی محلات ساحل آرام و عرب خیل، در خوشه مرکزی محلات رادیو دریا و گل‌سرخ و در خوشه شرقی محلات باغ‌پرور و زنده‌دل انتخاب شدند و در مرحله بعد کوچه و بلوک ساختمانی به‌شکل تصادفی انتخاب شدند. حجم نمونه براساس فرمول کوکران محاسبه شد، براساس این فرمول، حجم نمونه پیشنهادی ۳۸۴ نفر بود، ولی با توجه به احتمال دریافت پرسش‌نامه‌های ناقص و برای بررسی تفصیلی و جامع‌تر، تعداد ۴۰۰ نمونه برای پژوهش انتخاب شدند.

تعریف نظری و عملیاتی متغیرهای تحقیق

تعریف نظری و عملیاتی متغیر مستقل (سرمایه اجتماعی در دو بُعد شناختی و ساختاری) و متغیر وابسته (پایداری اجتماعی) در قالب جداول زیر به تفکیک ارائه شده است:

جدول ۱. شاخص‌ها و تعریف نظری و عملیاتی سرمایه اجتماعی شناختی

متغیر	بعد	شاخص‌ها	خرده شاخص‌ها	تعریف نظری	تعریف عملیاتی
سرمایه اجتماعی شناختی	توسعه	اعتماد اجتماعی	بین فردی	اعتماد به افراد آشنا و اشناختی که عمدتاً با آنان در ارتباط هستند و روابط چهره‌به‌چهره دارند (امیرکافی، ۱۳۸۰: ۱۴).	میزان اعتماد به اعضای خانواده، فامیل و خویشاوندان، دوستان، همکاران یا همکلاسی‌ها و همسایگان
			تعمیم یافته	داشتن اطمینان و حسن‌ظن نسبت به مردم و افراد جامعه (غریبه‌ها) جدا از تعلق آن‌ها به گروه‌های سنی، جنسی، فامیلی، دوستانه، قومی و قبیله‌ای (افشانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۶).	میزان اعتماد به همشهریان، هم‌استانی‌ها، مردم (سایر ایرانیان)
			نهادی	اعتماد مردم یک جامعه به نهادها، سازمان‌ها، ارگان‌ها و صنوف شغلی، حرفه‌ای و تخصصی (ذاکری هاهمانه، ۱۳۹۰: ۲۰۸).	میزان اعتماد به مدیران دولتی، سیاستمداران، بانک‌ها و مؤسسات مالی، صداوسیما، دادگستری، روحانیت، پلیس و نیروی انتظامی، معلمان، اساتید دانشگاه، پزشکان، بازاریان، مشاوران املاک و بنگاه‌ها و ...
			-	میزان اطلاعات عمومی مردم از امور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مهم‌ترین مسائل روز کشور و شهر محل سکونت.	میزان اختصاص وقت روزانه به مطالعه کتاب، روزنامه و مجلات، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی مجازی، میزان اطلاع از مهم‌ترین مسائل روز کشور و شهر محل سکونت و میزان داشتن اطلاعات عمومی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
تعمیم یافته	-	رعایت ارزش‌ها و هنجارهای مشترک، اخلاقی و قانونی توسط مردم.	میزان ارزیابی شهروندان از رعایت ارزش‌هایی همچون راست‌گویی، گذشت و فداکاری، انصاف و رعایت عدالت، قانون‌گرایی و پرهیز از تقلب و تعاون و همیاری توسط مردم.		

جدول ۲. شاخص‌ها و تعریف نظری و عملیاتی سرمایه اجتماعی ساختاری

متغیر	بعد	شاخص‌ها	خرده شاخص‌ها	تعریف نظری	تعریف عملیاتی
سرمایه اجتماعی ساختاری	توسعه	مشارکت اجتماعی	انجمنی	مشارکت افراد در انجمن‌ها، سازمان‌ها، صنوف و گروه‌های مختلف.	میزان ارتباط و عضویت در احزاب سیاسی، انجمن‌های علمی، فرهنگی، هنری، باشگاه‌های ورزشی و تفریحی، انجمن‌های خیریه و ...
			داوطلبانه	مشارکتی که با میل، خواست و اراده خود افراد و بدون درخواست کمک از طرف مقابل به‌وجود می‌آید و حالت تحمیلی ندارد.	میزان انجام و تمایل به کار داوطلبانه برای دیگران، میزان تمایل به کمک مالی برای تشکیل یک گروه خیریه، فرهنگی، ورزشی و ... میزان همکاری و مشارکت داوطلبانه افراد برای حل مشکلات حاد اعضای خانواده، فامیل و خویشاوندان، دوستان و ...
			همیارانه	مشارکتی که حالت هم‌دردی، هم‌دلی، تعاون، همیاری و کمک را دارد.	میزان گوش‌دادن به درددل‌های مسائل و مشکلات افراد، سعی در کمک به حل آن‌ها، قرض‌دادن پول یا ضمانت مالی، عیادت در مواقع بیماری، خیرات و ...
			-	حفظ وحدت گروه و تطابق و هم‌نوایی با عناصر وحدت‌بخش آن که باعث همبستگی و احساس مسئولیت متقابل مابین اعضای آن می‌شود (فرزانه و رضائی، ۱۳۹۱: ۱۱۶).	میزان روابط صمیمی و خونگرم افراد، احساس دوستی، تعلق و یکی‌بودن با اعضای خانواده، فامیل و خویشاوندان، دوستان و ... میزان حساب روی کمک افراد و گروه‌های مذکور در مواقع بحرانی و اضطراری و ...

جدول ۳. شاخص‌ها و تعریف نظری و عملیاتی متغیر پایداری اجتماعی

متغیر	شاخص‌ها	تعریف نظری	تعریف عملیاتی
پایداری اجتماعی	آسیب‌های اجتماعی	هرگونه رفتار و عملی در یک نظام اجتماعی که به‌طور مشخص با هنجارهای اجتماعی تعارض پیدا کند و موجب کاهش و یا از دست‌دادن کارایی و عملکرد مثبت فرد، خانواده و یا گروه‌های اجتماعی شود. (کمالی، ۱۳۸۴: ۲۴).	ارزیابی شهروندان از وضعیت آسیب‌هایی مانند اعتیاد، طلاق، روسپیگری، کودکان کار، خشونت خیابانی و ...
	عدالت اجتماعی	سیاست‌ها و رویکردهایی که نهایتاً جامعه را به سمت نوعی تعادل بین طبقات برخوردار و محروم از مواهب طبیعی و انسانی سوق می‌دهد (باقری، ۱۳۸۴: ۴۶).	عدالت اجتماعی در این تحقیق به دو بُعد عدالت رویه‌ای و عدالت توزیعی طبقه‌بندی شده است.
	آزادی اجتماعی	رهایی از سلطه دیگران و داشتن اختیار و اراده برای عمل در عرصه اجتماعی - سیاسی. (ملاشقیعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱).	میزان آزادی در ابراز عقاید (آزادی بیان)، آزادی در کنش سیاسی، آزادی در مصرف کالاهای فرهنگی، آزادی در روابط اجتماعی و ...
	امنیت اجتماعی	شرایطی که در آن انسان‌ها در معرض خطر و تشویش نبوده و یا از خطر و تشویش محافظت می‌شوند (کینگ و موری، ۱۳۸۳: ۷۸۷).	امنیت اجتماعی در این تحقیق به سه بُعد امنیت جانی، امنیت مالی و امنیت روانی طبقه‌بندی شده است.
رفاه اجتماعی	مجموعه شرایط و کیفیت‌هایی که نیازهای فردی (جسمانی و روانی) و اجتماعی را به میزان قابل توجه تأمین کرده و فرد رضایت از زندگی بالایی را در آن شرایط داشته باشد (هزارجریبی و صفری شالی، ۱۳۹۱: ۱۶).	رفاه اجتماعی در این تحقیق به دو بُعد رفاه عینی و رفاه ذهنی طبقه‌بندی شده است.	

اعتبار و پایایی تحقیق

در این تحقیق از هر سه نوع اعتبار صوری، تجربی و سازه استفاده شده است. سعی شد در تدوین پرسش‌نامه و ابزار سنجش تحقیق از نظرات کارشناسان و متخصصان ذی‌ربط (اعتبار صوری) استفاده شود و همچنین نتایج و یافته‌های تحقیق با پیشینه تحقیقات داخلی و خارجی (اعتبار تجربی) و مبانی نظری و چارچوب نظری تحقیق (اعتبار سازه) مقایسه و تطبیق داده شد. برای تعیین پایایی تحقیق نیز از ضریب آلفای کرونباخ که از مناسب‌ترین روش‌های محاسبه پایایی محسوب می‌شود، استفاده شده است که نتایج آن در جدول زیر به‌زای هر متغیر آمده است و چون میزان آلفای کرونباخ تمام متغیرها بالاتر از ۰,۷۰ است، نشان‌دهنده پایایی گویه‌های سنجش تمامی متغیرهای تحقیق است.

جدول ۴. میزان پایایی متغیرهای تحقیق

میزان آلفا	تعداد گویه‌ها	نام متغیرها
۰,۸۶	۱۰	آگاهی اجتماعی
۰,۸۳	۶	اعتماد بین‌فردی
۰,۸۴	۶	اعتماد تعمیم‌یافته
۰,۸۷	۱۴	اعتماد نهادی
۰,۷۹	۵	هنجارهای تعمیم‌یافته
۰,۸۶	۱۰	مشارکت داوطلبانه
۰,۸۳	۷	مشارکت همیارانه
۰,۸۵	۸	مشارکت انجمنی
۰,۸۲	۱۵	انسجام اجتماعی
۰,۸۲	۸	آسیب‌های اجتماعی
۰,۸۶	۸	عدالت اجتماعی
۰,۷۸	۷	آزادی اجتماعی
۰,۸۵	۹	امنیت اجتماعی
۰,۸۹	۸	رفاه اجتماعی

تحلیل یافته‌ها

الف- یافته‌های توصیفی: متغیرهای زمینه‌ای

در این تحقیق از شش متغیر زمینه‌ای استفاده شده که در ادامه توصیف آماری آن‌ها آمده است: از لحاظ جنسیت ۵۰ درصد پاسخگویان را مرد و ۵۰ درصد آن را زن تشکیل می‌دهد. میانگین سن پاسخگویان ۴۰,۴۹ سال بود. حداقل سن پاسخگویان ۲۰ و حداکثر آن، ۸۰ سال بود. از لحاظ وضعیت تأهل، ۳۵,۷ درصد مجرد و ۶۴,۳ درصد متأهل بودند. از لحاظ میزان تحصیلات، ۱٪ بی‌سواد، ۱,۸٪ ابتدایی، ۳٪ سیکل، ۲۴٪ دیپلم، ۶٪ فوق‌دیپلم، ۴۴,۲٪ لیسانس، ۱۳,۵٪ فوق‌لیسانس و ۶,۵٪ دارای تحصیلات دکترا و بالاتر بودند، که کمترین فراوانی را افراد بی‌سواد و بیشترین فراوانی را افراد دارای تحصیلات لیسانس تشکیل داده‌اند. از لحاظ وضعیت

شغلی، ۴٫۸٪ تولیدی، ۲۳٪ تجاری، ۴۰٫۵٪ خدماتی، ۱۹٫۱٪ خانه‌دار، ۴٫۸٪ محصل، ۰٫۸٪ ازکارافتاده و ۷٪ هم بیکار بودند که کمترین فراوانی را افراد ازکارافتاده و بیشترین فراوانی (مد) را افراد دارای مشاغل خدماتی تشکیل داده‌اند. میانگین درآمد ماهیانه خانوار پاسخگویان ۳,۵۳۸,۰۰۰ تومان بود. حداقل درآمد ماهیانه خانوار آن‌ها ۱,۰۰۰,۰۰۰ تومان و حداکثر آن ۱۴,۰۰۰,۰۰۰ تومان بود.

متغیرهای اصلی

توصیف آماری سازه‌های سرمایه اجتماعی و پایداری اجتماعی شهری و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن‌ها براساس یک شاخص مرکزی (میانگین) و دو شاخص پراکنندگی (انحراف معیار و دامنه تغییرات) در ادامه آمده است. تمام متغیرها در دامنه ۵-۱ نمره‌گذاری شده است:

جدول ۵. یافته‌های توصیفی متغیرهای اصلی

سازه‌ها	متغیرها	میانگین	انحراف معیار	دامنه تغییرات
سرمایه اجتماعی	آگاهی اجتماعی	۲,۳۹۸	۰,۶۴۴	۳,۹۴
	اعتماد اجتماعی	۲,۳۶۶	۰,۶۵۲	۳,۹۱
	هتجارهای تعمیم‌یافته	۲,۴۱۲	۰,۶۵۷	۴
	مشارکت اجتماعی	۲,۳۷۴	۰,۶۴۲	۴
	انسجام اجتماعی	۲,۵۲۲	۰,۵۸۷	۳,۷۵
	سرمایه اجتماعی	۲,۴۱۶	۰,۴۵۵	۳,۰۸
پایداری اجتماعی شهری	رضایت از آسیب‌های اجتماعی	۱,۷۴۴	۰,۶۷۶	۳,۸۷
	عدالت اجتماعی	۱,۳۲۱	۰,۷۹۲	۴
	آزادی اجتماعی	۱,۸۷۷	۰,۶۴۸	۳,۶۴
	امنیت اجتماعی	۲,۱۶۷	۰,۶۴۲	۳,۳۸
	رفاه اجتماعی	۱,۵۹۱	۰,۷۸۲	۴
	پایداری اجتماعی شهری	۱,۷۴۲	۰,۷۳۴	۳,۱۲

همان‌طورکه ملاحظه می‌شود، میانگین هر دو متغیر سرمایه اجتماعی و پایداری اجتماعی شهری و تمام مؤلفه‌های آن‌ها زیر ۳ و در سطح پایین‌تر از متوسط قرار دارد. در بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، بالاترین میانگین را متغیر انسجام اجتماعی (۲,۵۲۲) و پایین‌ترین آن را متغیر مشارکت اجتماعی (۲,۳۷۴) داشته است. در بین مؤلفه‌های پایداری اجتماعی شهری، بالاترین میانگین را متغیر امنیت اجتماعی (۲,۱۶۷) و پایین‌ترین آن را متغیر عدالت اجتماعی (۱,۳۲۱) داشته است.

بررسی پیش‌فرض‌های آماری تحقیق

یکی از پیش‌فرض‌های بسیار مهم برای انجام آزمون‌های آماری ضریب همبستگی پیرسون و مدل‌سازی معادلات ساختاری، توزیع نرمال متغیرهای مستقل و وابسته است.

زمانی که حجم نمونه تحقیق بالاتر از ۳۰۰ نفر باشد برای آزمون توزیع نرمال متغیرها می توان از شاخص های چولگی^۱ و کشیدگی^۲ استفاده کرد و در صورتی که چولگی آن کمتر از قدر مطلق ۲ و کشیدگی آن کمتر از قدر مطلق ۷ باشد، توزیع داده های متغیرها نرمال است (یانگ کیم^۳، ۲۰۱۳: ۵۳). در این پژوهش چون حجم نمونه ۴۰۰ نفر بوده است، لذا با کاربرد نرم افزار SPSS از همین شاخص ها برای بررسی توزیع نرمال متغیرها، استفاده شد که نتایج آن در جدول زیر آمده است:

جدول ۶- میزان چولگی و کشیدگی متغیر وابسته

نام متغیر	چولگی ^۱	کشیدگی ^۲
پایداری اجتماعی شهری	-۰,۶۴۷	۱,۳۵۵
سرمایه اجتماعی	۰,۲۵۱	۱,۱۷۸

همان طور که ملاحظه می شود، چون میزان چولگی هر دو متغیر کمتر از $|۲|$ و میزان کشیدگی آن کمتر از $|۷|$ بوده است، لذا توزیع داده های متغیرهای مستقل و وابسته نرمال بوده است.

یکی دیگر از پیش فرض های بسیار مهم برای انجام آزمون آماری مدل سازی معادلات ساختاری عدم وجود رابطه هم خطی بالا بین متغیرهای مستقل است که در این تحقیق با استفاده از نرم افزار SPSS و از طریق آماره های تولرانس و VIF مورد سنجش قرار گرفته است که نتایج آن در جدول زیر آمده است:

جدول ۷- آماره های هم خطی بین متغیرهای مستقل

نام متغیرهای مستقل	آماره های هم خطی	
	تولرانس	VIF
آگاهی اجتماعی	۰,۶۹۱	۱,۴۴۸
اعتماد اجتماعی	۰,۶۸۱	۱,۴۶۹
هنجارهای تعمیم یافته	۰,۶۷۵	۱,۴۸۱
مشارکت اجتماعی	۰,۶۷۳	۱,۴۸۵
انسجام اجتماعی	۰,۸۴۵	۱,۱۸۴

همان طور که ملاحظه می شود، از آنجایی که میزان تولرانس هر ۵ متغیر مستقل نزدیک عدد ۱ و میزان VIF آن ها کمتر از عدد ۲ است، نشان دهنده عدم وجود هم خطی بالا بین متغیرهای مستقل تحقیق است.

1 Skewness
2 Kurtosis
3 Young kim
4 Skewness
5 Kurtosis

ارتباط متغیرهای مستقل با متغیر وابسته

چون سطح سنجش متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق از نوع فاصله‌ای بوده، از ضریب همبستگی پیرسون به منظور آزمون روابط بین متغیرها استفاده شده است که نتایج آن در جدول زیر آمده است:

جدول ۸- ضریب همبستگی پیرسون متغیرهای مستقل با توسعه پایدار شهری

نام متغیرها	میزان همبستگی r	سطح معناداری Sig
آگاهی اجتماعی	۰,۴۱	۰,۰۰۰
اعتماد اجتماعی	۰,۵۲	۰,۰۰۰
هنجارهای تعمیم یافته	۰,۳۷	۰,۰۰۰
مشارکت اجتماعی	۰,۴۸	۰,۰۰۰
انسجام اجتماعی	۰,۳۵	۰,۰۰۰
سرمایه اجتماعی	۰,۵۸	۰,۰۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ارتباط و همبستگی سرمایه اجتماعی و کلیه مؤلفه‌هایش با پایداری اجتماعی شهری، با سطح اطمینان بیش از ۹۹ درصد و سطح خطای کمتر از ۰,۰۱ و همگی در جهت مثبت و مستقیم معنادار و تأیید شدند. قوی‌ترین رابطه را بعد از سرمایه اجتماعی به ترتیب متغیرهای اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی، هنجارهای تعمیم یافته و انسجام اجتماعی با پایداری اجتماعی شهری داشته است.

مدل‌سازی معادلات ساختاری

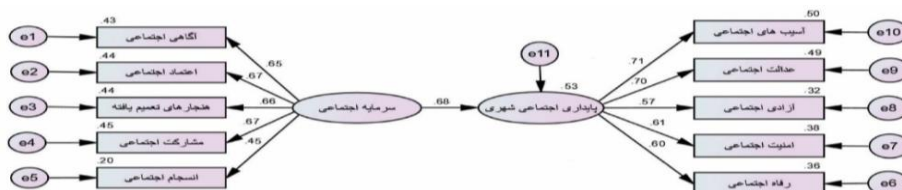
مدل‌سازی معادلات ساختاری یک تکنیک تحلیل چندمتغیری بسیار نیرومندی از خانواده رگرسیون چندمتغیری و به بیان دقیق‌تر بسط مدل خطی کلی است که به پژوهشگران امکان می‌دهد مجموعه‌ای از معادلات رگرسیون را به گونه‌ای هم‌زمان مورد آزمون قرار دهد (هومن، ۱۳۹۰: ۱۱). مدل‌سازی معادلات ساختاری از سه بخش تشکیل شده است:

۱. تحلیل عامل: روابط بین متغیرهای پنهان (مکنون) با متغیرهای آشکار.
۲. تحلیل مسیر: تأثیر متغیرهای پنهان مستقل (برون‌زا) بر یکدیگر و بر متغیر پنهان وابسته (درون‌زا).
۳. سطح خطای سنجش: در این روش ما به‌ازای هر متغیر آشکار و هر متغیر پنهان وابسته یک سطح خطای سنجش داریم.

در این تحقیق مدل‌سازی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار Amos مورد سنجش قرار گرفت که نتایج آن در ادامه آمده است. همان‌طور که شاخص‌های برازش زیر مدل نشان می‌دهد نسبت $X^2/D.F$ کمتر از ۲، میزان شاخص RMSEA کمتر از ۰,۰۸ و میزان شاخص‌های CFI و NFI بالاتر از ۰,۹۰ است که همگی نشان‌دهنده برازش مطلوب و قابل قبول مدل است. همچنین در مدل متغیر پنهان بیرونی یعنی سرمایه اجتماعی، با ضریب $Beta = 0.68$ بر

پایداری اجتماعی شهری به‌عنوان متغیر پنهان درونی تأثیر مثبت و مستقیمی می‌گذارد که تأثیری بسیار قوی است.

شکل ۳. مدل‌سازی معادلات ساختاری

$\chi^2=64.516$ D.F=34 $\chi^2/DF=1.898$ RMSEA=.047 CFI=.966 NFI=.932

در جدول زیر نسبت بحرانی و سطح معناداری برای تمامی مسیر تأثیر بین متغیرهای موجود در مدل، چه در تحلیل عامل (مدل‌های اندازه‌گیری) و چه در تحلیل مسیر (مدل ساختاری) آمده است، که چون میزان C.R برای تمامی مسیرها بیشتر از ۱٫۹۶+ است، در نتیجه تمام تأثیرات معنادار شده است.

جدول ۹. نسبت بحرانی و سطح معناداری تأثیرات

P	C.R	مسیر تأثیر متغیرها
۰٫۰۰۰	۹٫۵۱۵	سرمایه اجتماعی ← پایداری اجتماعی شهری
۰٫۰۰۰	۱۰٫۱۶۳	سرمایه اجتماعی ← اعتماد اجتماعی
۰٫۰۰۰	۱۰٫۱۲۰	سرمایه اجتماعی ← هنجارهای تعمیم‌یافته
۰٫۰۰۰	۱۰٫۱۶۳	سرمایه اجتماعی ← مشارکت اجتماعی
۰٫۰۰۰	۷٫۳۸۴	سرمایه اجتماعی ← انسجام اجتماعی
۰٫۰۰۰	۱۱٫۰۳۵	پایداری اجتماعی شهری ← عدالت اجتماعی
۰٫۰۰۰	۹٫۳۸۷	پایداری اجتماعی شهری ← آزادی اجتماعی
۰٫۰۰۰	۱۰٫۰۴۰	پایداری اجتماعی شهری ← امنیت اجتماعی
۰٫۰۰۰	۹٫۹۰۹	پایداری اجتماعی شهری ← رفاه اجتماعی

در جدول بعدی تعداد دیگری از شاخص‌های برازش مدل آمده است که همگی در دامنه قابل قبول قرار دارند و براساس این شاخص‌ها نیز مدل برازش مطلوب و قابل قبولی دارد.

جدول ۱۰. شاخص‌های برازش کلی مدل

تفسیر	دامنه قابل قبول	میزان	معادل لاتین	شاخص‌های برازش
مطلوب	۰ تا ۰٫۰۸	۰٫۰۲۰	RMR	ریشه میانگین مربعات باقی مانده
مطلوب	۱ تا ۰٫۹۰	۰٫۹۵۵	TLI	شاخص توکر-لوتیس
مطلوب	۱ تا ۰٫۹۰	۰٫۹۶۷	IFI	شاخص برازش افزایشی
مطلوب	۱ تا ۰٫۹۰	۰٫۹۱۰	RFI	شاخص برازش نسبی
مطلوب	۱ تا ۰٫۹۰	۰٫۹۶۸	GFI	شاخص نیکویی برازش
مطلوب	۱ تا ۰٫۹۰	۰٫۹۵۴	AGFI	شاخص نیکویی برازش اصلاح‌شده
مطلوب	۱ تا ۰٫۵۰	۰٫۵۹۶	PGFI	شاخص نیکویی برازش مقصد
مطلوب	۱ تا ۰٫۵۰	۰٫۶۰۴	PNFI	شاخص برازش هنجار شده مقصد
مطلوب	۱ تا ۰٫۵۰	۰٫۶۳۰	PCFI	شاخص برازش تطبیقی مقصد

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

توسعه پایدار حدوداً از دهه ۱۹۷۰ میلادی به‌ویژه از دهه ۱۹۹۰ میلادی به بعد و پس از تغییر پارادایم توسعه و به‌دنبال مسائل متعدد زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی جهان به‌عنوان مهم‌ترین رویکرد توسعه قلمداد می‌شود. همچنین از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی پایداری اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین بُعد، رابطی بین ابعاد مختلف و در واقع پایان توسعه پایدار قلمداد می‌شود. علاوه‌براین، پس از مهاجرت‌های عظیم به شهرها و شهرنشین شدن غالب جمعیت در بسیاری از جوامع جهان، گرایش توسعه پایدار شهری از اهمیت مضاعفی برخوردار شد. شاخص سرمایه اجتماعی نیز بر مبنای بسیاری از تحقیقات و نظریات علوم انسانی و اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین سرمایه هر جامعه‌ای قلمداد می‌شود و تأثیرگذاری گسترده‌ای بر ابعاد مختلف جامعه دارد که در این تحقیق ارتباط آن با پایداری اجتماعی شهری در سطح استان مازندران مورد‌سنجش و بررسی قرار گرفت. در بخش یافته‌های توصیفی ارائه شد که هم میانگین سرمایه اجتماعی و کلیه مؤلفه‌هایش (آگاهی اجتماعی، اعتماد اجتماعی، هنجارهای تعمیم‌یافته، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی) و هم میانگین پایداری اجتماعی شهری و کلیه مؤلفه‌هایش (رضایت از آسیب‌های اجتماعی، عدالت اجتماعی، آزادی اجتماعی، امنیت اجتماعی و رفاه اجتماعی) در سطح پایین‌تر از متوسط قرار داشتند. در بخش یافته‌های تبیینی ارتباط و تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی و کلیه مؤلفه‌هایش بر روی پایداری اجتماعی شهری مورد‌تأیید قرار گرفت. یعنی هرچه میزان سرمایه اجتماعی و تمام مؤلفه‌هایش کاهش یابد، به‌تبع آن پایداری اجتماعی شهری نیز در ابعاد مختلف آن کاهش می‌یابد. که این نتیجه، یافته‌های تحقیقات بوهیان و اورز (۲۰۰۵)، سازمان بهره‌وری آسیایی (۲۰۰۶)، وینگتنر و مبرگ (۲۰۱۱)، کاسکیب (۲۰۱۲)، خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲)، عبداللهی (۱۳۹۲)، توکلی‌نیا و همکاران (۱۳۹۵) و امانپور و مودت (۱۳۹۵) را تأیید می‌کند. همچنین نتایج این تحقیق، تأییدکننده چارچوب نظری تحقیق در مورد ارتباط قوی سرمایه اجتماعی و تمام مؤلفه‌هایش با پایداری اجتماعی شهری که منبعث از نظریات جیمز کلمن، رابرت پاتنام، فرانسیس فوکویاما، شری ارنشتاین و دیوید دریسکل بود، نیز هست. آن‌ها معتقد بودند که شبکه مشارکت مدنی قوی و تعاملات انسجام‌بخش و اعتمادبخش به‌عنوان کالاهای عمومی، زمینه‌ساز پایداری اجتماعی و مؤلفه‌های مختلف آن خواهد شد و توسعه پایدار و پایداری اجتماعی در حالت مشارکت واقعی و در صورت تقویت سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن تحقق پیدا خواهد کرد و همچنین برنامه‌ریزی‌های شهری زمانی به توسعه پایدار منجر خواهد

شد که از طریق تغییر رویکردهای برنامه‌ریزی «متمركز» به «غیرمتمركز» برنامه‌ریزی «از بالا به پایین» به «از پایین به بالا» و برنامه‌ریزی «برای مردم» به «با مردم» موجب جلب مشارکت و اعتماد اجتماعی و دیگر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شود که یافته‌های این تحقیق نیز آن را تأیید می‌کند.

پیشنهاد‌های اجرایی

۱. تغییر رویکردهای برنامه‌ریزی شهری از شکل «متمركز» به «غیرمتمركز»، «از بالا به پایین» به «پایین به بالا» و از «برای مردم» به «با مردم» (مستخرج از فرضیه اصلی و تئوری‌های ارنشتاین و دریسکل).
۲. برنامه‌ریزی و ایجاد انگیزه برای ارتقای آگاهی‌های اجتماعی شهروندان از طریق ایجاد و توسعه کافه‌ها و پاتوق‌های شهری، روزنامه‌های شهری و شبکه‌های اجتماعی (مستخرج از فرضیه دوم).
۳. جلب اعتماد شهروندان برای فعالیت در عرصه‌های «مدیریت و برنامه‌ریزی شهری» از طریق تمرکززدایی از برنامه‌ها و کارایی و اثربخشی آن (مستخرج از فرضیه سوم).
۴. فرهنگ‌سازی و ترویج قانون‌گرایی، هنجارپذیری، جامعه‌پذیری و رعایت ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی (مستخرج از فرضیه چهارم).
۵. ترغیب مشارکت اجتماعی شهروندان در طرح‌ها و پروژه‌های توسعه پایدار شهری از طریق برنامه‌ریزی‌های «مردم‌محور» مبتنی بر «توسعه مشارکتی» و تأسیس و گسترش سمن‌های متعدد در حوزه مسائل و آسیب‌های اجتماعی شهری (مستخرج از فرضیه پنجم).
۶. تقویت انسجام، همبستگی و پیوستگی اجتماعی میان مردم با یکدیگر و مردم با مدیران و برنامه‌ریزان شهری (مستخرج از فرضیه ششم).

منابع

- افشانی، سید علیرضا، عسکری ندوشن، عباس، فاضل نجف‌آبادی، سمیه و حیدری، محمد (۱۳۸۸). اعتماد اجتماعی در شهر یزد: تحلیلی از سطوح و عوامل، *مجله جامعه‌شناسی کاربردی*، سال بیستم، ش ۴، صص ۷۸-۵۷.
- امانپور، سعید و مودت، الیاس (۱۳۹۵). سنجش فضایی سرمایه اجتماعی جهت توسعه پایدار اجتماعی شهرها با مدل VIKOR (مورد مطالعه: کلان‌شهر اهواز)، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال هشتم، ش ۳، صص ۸۵-۶۹.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۸۰). اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، *مجله نمایه پژوهش*، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۴۲-۹.
- باقری، اشرف السادات (۱۳۸۴). *سیاست‌های توسعه اجتماعی*، مجموعه مقالات همایش سیاست‌ها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، صص ۵۳-۴۰.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۴). *سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی*، ترجمه: افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه، چاپ اول، صص ۹۸-۹۵.

- توکلی نیا، جمیله، محمدیان مصمم، حسن، آقایی، پرویز و حیدری، سامان (۱۳۹۵). سنجش سرمایه اجتماعی و رابطه آن با پایداری اجتماعی (مطالعه موردی: محله اوین)، فصلنامه توسعه پایدار محیط جغرافیایی، ش ۱، صص ۵۲-۳۷.
- حسینی، سید هادی و علی‌آبادی، کاظم، حمیدیان، علیرضا (۱۳۹۴). تحلیلی بر ارزیابی کیفیت پایداری اجتماعی در نواحی دو و سه شهر سبزوار، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای، سال پنجم، ش ۱۴، صص ۷۰-۴۷.
- خوش‌فر، غلام‌رضا، بارگاهی، رضا و کرمی، شهاب (۱۳۹۲). سرمایه اجتماعی و پایداری شهری (مطالعه موردی: شهر گرگان)، فصلنامه مطالعات شهری، سال دوم، ش ۸، صص ۴۶-۳۱.
- ذاکری هامانه، راضیه (۱۳۹۰). بررسی میزان احساس امنیت اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (مطالعه موردی: شهر یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه یزد، ص ۲۰۸.
- رضویان، محمدتقی (۱۳۸۱). مدیریت عمران شهری، تهران: انتشارات پیوند نو، چاپ اول.
- سازمان برنامه‌وبودجه استان مازندران (۱۳۹۴). گزارشات جامع استانی. سازمان برنامه‌وبودجه استان مازندران، ساری، صص ۱۸ و ۲۷.
- عظیمی آرائی، حسین (۱۳۹۱). اقتصاد ایران: توسعه، برنامه‌ریزی، سیاست و فرهنگ، تهران: نشر نی، چاپ اول، ص ۲۸۳.
- عنبری، موسی (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی توسعه: از اقتصاد تا فرهنگ، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، صص ۱۵ و ۳۸۵.
- فرزانه، سیف اله و رمضانی، علی (۱۳۹۱). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه شهری (مطالعه موردی: قائمشهر)، فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، سال ۳، شماره ۶، صص ۱۳۲-۱۰۹.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، گردآوری کیان تاجبخش، ترجمه افشین پاکباز و حسین پویان، تهران: نشر شیرازه، چاپ اول، ص ۶.
- قرخلو، مهدی و حسینی، سید هادی (۱۳۸۵). شاخص‌های توسعه پایدار شهری، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال پنجم، ش ۸، صص ۱۷۷-۱۵۷.
- کاظمی محمدی، سید مهدی موسی (۱۳۸۰). توسعه پایدار شهری: مفاهیم و دیدگاه‌ها، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال شانزدهم، ش ۶۲، صص ۱۱۳-۹۴.
- کینگ گری و موری کریستوفر (۱۳۸۳). بازاندیشی در امنیت انسانی، ترجمه: مرتضی بحرانی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفتم، ش ۲۶، صص ۲۵-۱.
- محمدی، حسین و تعالی مقدم آزاده، بستام مرتضی (۱۳۹۰). برآورد سرمایه اجتماعی در مناطق مختلف شهر مشهد و ارائه راهکارها جهت ارتقاء آن در راستای وظایف شهرداری، فصلنامه مدیریت شهری، سال نهم، ش ویژه‌نامه، صص ۲۵۸-۲۳۷.

ملاشفیعی، بتول، سید باقر، سید کاظم و علوی مهر، حسین (۱۳۹۶). بررسی رابطه تکمیلی میان آزادی و عدالت اجتماعی با تأکید بر قرآن کریم، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، سال پنجم، ش ۱۷، صص ۳۰-۶.

نظریان، اصغر (۱۳۸۵). *جغرافیای شهری ایران*. انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ ۹، ص ۶۳.
 هزارجریبی، جعفر، صفری شالی، رضا (۱۳۹۱). *آناتومی رفاه اجتماعی*. انتشارات جامعه و فرهنگ.
 هومن، حیدرعلی (۱۳۹۰). *مدل‌یابی معادلات ساختاری*، تهران: نشر سمت، چاپ اول، ص ۱۱.

- Arnstein, S R (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, pp 216-224.
- Asian Productivity Organization (APO), (2006), Potential of social capital for community development, published by the *Asian Productivity Organization*, edited by Yokoyama, S. & Sakurai, T. Tokyo, Japan, ISBN: 92-833-7050-3. Retrieved 2 July 2014 from <http://URL: www.apo-tokyo.org:pp 114-134>.
- Assefa, G. and B. Frostell(2007), Social Sustainability and Social Acceptance in Technology Assessment: A Case Study of Energy Technologies. *Technology in Society* 29(1):pp 63-78.
- Colantonio, A. and G. Lane (2007), *Measuring social sustainability: best practice from urban renewal in the EU*. Renewal (July 2007):pp 1-37.
- Colantonio, A.(2009), *Social sustainability: linking research to policy and practice*. Oxford Institute for Sustainable Development (OISD), Oxford Brookes University, pp3-4.
- Connelly, S., (2007), *Mapping sustainable development as a contested concept*, *Local Environment*, 12(3):pp 259-278.
- Driskell, D. (2008). Creating Better Cities with Children and Youth: A Manual for Participation. *Diba Publication*, pp 76- 98.
- Falk, I. (2001), Literacy by design, not by default: Social capital,s role in literacy learning. *Journal of Research in Reading*, 24(3),pp 313-323.
- Fine B. (2001), *Social Capital Versus Social Theory*, Published By Rutledge London UK, p 51.
- Grootaert, C. (1998), *Social Capital: The Missing Link?* Social Capital Initiative Working Paper No.3. Washington DC: The World Bank, pp 145-153.
- Hindle, P.,White, P.,Minion,K. (2000). "Achieving real environmental improvement using value:Impact assessment", Long Range Planning. Vol.26,No.3, p37.
- Kim, H-Y. (2013), Statistical notes for clinical researchers: Assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis 2234-7658 (print) / ISSN 2234-7666, 38(1),pp 51-54.
- Kusakabe. E. (2012), Social Capital networks for achieving sustainable development. *Local Environment*, 17(10),pp 1043-1062.
- Samuelsson, B. C. Azar, et al. (2004) *From Here to Sustainability?Is the Lisbon/Göteborg agenda delivering?*, p 31.
- Seabrooke,W(2004), *Implementing sustainable urban development at the operational level (with reference to Hong Kong and Guangzhou)*, Habitat International, p 13.
- Sergageldin, and C. Grootaert (2000), *Defining social capital: an integrating view*, p 40.
- Simmons, G.(2002). *Interpreting nature:Cultural constructions of the environment*. Routhedge.London, p 46.
- Varol, C., Ercoskun, O., Gurer. Y., (2010), *Local Participatory Mechanisms and Collective Actions for Sustainable Urban Development in Turkey*, Habital International, xxx. Article in press, p 1.
- Weingaertner, C. and Å. Moberg (2011), *Exploring Social Sustainability: Learning from Perspectives on Urban Development and Companies and Products*. Sustainable Development, pp 81-104.
- Winter I. (2000). Towards a Theorized Understanding of Family Life and Social Capital Working, *Journal of Australian Istitute of family Studies*, pp 1-15.
- www.amar.org.ir